

ЭЛЕКТРОТЕХНИКА ВА ЭЛЕКТРОНИКА АСОСЛАРИ

*Ўзбекистон Олий ва махсус ўрта таълим вазирлиги
техника олий ўқув юр்தларининг талабалари
учун дарслик сифатида тавсия этган*

А. С. Каримов, М. М. Мирҳайдаров, Ғ. Р. Шоёкубов,
Б. А. Абдуллаев, С. Ғ. Блейхман, О. М. Бурхонхўжаев,
А. А. Қашқаров, Н. У. Турсунхўжаева, С. А. Каримова

Ушбу дарслик техника олий ўқув юртларининг электротехника асосий бўлмаган ихтисослик бўйича ўқитиладиган талабаларига мўлжалланган. Унда ўзгармас ва ўзгарувчан ток электр занжирлари, электромагнит қурилмалар ва трансформаторлар, электр ўлчов асбоблари, электр юритма асослари баён қилинган; электроника асослари ҳақида тушунчалар берилган.

Тақризчи — доцент У. Иброҳимов

31. 2/
Э 45

Электротехника ва электроника асослари:
Олий ўқув юрт. талаблари учун дарслик. —
Т.: Ўқитувчи, 1995.—464 б.

31.21+32.85

№ 29—95

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон

Республикаси Давлат кутубхонаси

Тираж 1500

Қарт. тиражи 3000

К $\frac{2202010000 - 159}{353 (04) - 94}$ 98 — 95

© „Ўқитувчи“ нашриёти, 1995

ISBN 5 — 645 — 01921

*Устозимиз проф. Ғофур Раҳимович
Раҳимовнинг ёрқин хотираларига
бағишланади.*

Сўз боши

Ушбу „Электротехника ва электроника асослари“ дарслиги техника олий ўқув юртларининг электротехника асосий бўлмаган ихтисосликлари учун „Электротехника ва электроника“ курсининг дастурига мувофиқ тузилган.

Мазкур дарслик тегишли ихтисосликлар учун „Электротехника“, „Электротехника ва электроника асослари“ дан зарур билимларни ўзлаштиришга имкон беради. Бунда электротехник асбоблар, қурилмалар, машиналарни тегишли ихтисосликдаги кафедралар билан келишилган дастур асосида ўқитиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ушбу дарслик Тошкент Давлат техника университетининг „Назарий ва умумий электротехника“ кафедраси ўқитувчилари жамоаси томонидан т. ф. д., профессор А. С. Каримовнинг умумий таҳрири остида тузилган бўлиб, унинг 2, 3-бобларини А. С. Каримов, 1, 5, 8-бобларини М. М. Мирҳайдаров, 4-бобини Б. А. Абдуллаев, 6-бобини С. Г. Блейхман ва А. А. Қашқаров, 7, 13, 14-бобларини Ғ. Р. Шоёқубов, 9-бобини О. М. Бурхонхўжаев ва А. А. Қашқаров, 10, 11-бобларини А. С. Каримов ва С. Г. Блейхман, 12-бобини А. С. Каримов ва Ғ. Р. Шоёқубов, 15-бобини Н. У. Турсунхўжаева ва С. А. Каримова ёзганлар.

Муаллифлар китобнинг қўлёзмаси билан танишиб чиқиб, маслаҳат ва кўрсатмалар берган профессорлар С. З. Усмонов ва С. Мажидовга ҳамда ўзининг фикр-мулоҳазаларини билдирган доцент У. Иброҳимовга, шунингдек, қўлёзмани тайёрлашда берган ёрдамлари учун Тошкент Давлат техника университети „Назарий ва умумий электротехника“ кафедрасининг ўқитувчилари Д. Б. Мавлонова, [В. А. Попов] ва бошқаларга ўзларининг самимий миннатдорчиликларини изҳор этадилар.

КИРИШ

Электротехника — электр занжирларида ва электромагнит майдонларида электр ва магнит энергияларининг ҳосил бўлиш ва ўзгариш қонуниятларини ўрганадиган фан ва техника соҳасидир. Бугунги электротехника кўп қиррали бўлиб, жуда кўп соҳаларда қўлланилмоқда.

Электротехника электр ҳақидаги фан сифатида эрампдан аввалги VI — V асрларда юзага келган. Инсоният электр ва магнит ҳодисаларининг оддий кузатувчиси бўлишдан то унинг сулбий энергия манбаларини яратгунича орадан кўп давр ўтди. Биринчи электр машина 1651 йилда, кучланишнинг онринчи электрохимиявий манбаи эса 1799 йилда яратилди.

XIX асрнинг биринчи ярмиларига келиб назарий ва амалий электротехника бирмунча ривожлана бошлади. Ана шу даврларда токнинг иссиқлик таъсири, электр ва магнит майдонлари орасидаги боғланиш, электродинамик ҳодисалар кашф этилди. XIX асрнинг 50 — 60-йилларида эса ўзгармас ток двигателларини ясаш устида изланишлар қизиқ кетди. Шунингдек, катта қувватли ўзгарувчан ток манбаларини яратиш ва электр энергиясини узоқ масофаларга узатиш борасидаги инженерлик ишлари авж олиб кетди. Бу давр электротехника тараққиёти иккинчи босқичининг бошланиши бўлиб, бунда саноат аҳамиятига эга бўлган электротехникага асос солинди. Бу даврда электротехника билан бир қаторда электроавтоматика, телеграфия, телефония ҳам ривожлана бошлади.

Ўзгарувчан ток энергиясини узоқ масофаларга узатиш масаласи трансформаторларни ясаш назариясини ишлаб чиқишга олиб келди. Биринчи ясалган трансформаторларнинг ўзиёқ кучланишни 100 ва ҳатто 1000 — 2000 вольтгача кучайтириб бера олар эди.

XIX асрнинг охирларига келиб рус инженери М. О. Доливо-Добровольский уч фазали ўзгарувчан ток ҳосил қилишни ва унинг асосий истеъмолчиси бўлмиш уч фазали асинхрон двигателни кашф этди. Ҳозирги кунда эса бутун дунёдаги электр двигателларнинг асосий қисмини асинхрон двигателлар ташкил этади.

XX асрнинг утган 90 йили энергетика ва электротехника соҳасида муҳим давр ҳисобланади. Чунки бу давр радио ва ярим ўтказгичлар техникасининг пайдо бўлиши, телевидениенинг кашф этилиши, автоматика ва телемеханиканинг тараққий этиши, микроэлектроника ва энергетиканинг мисли кўрилмаган даражада ўсиши, интеграл схемаларнинг ва атом энергиясининг кашф этилиши ва тараққиёти билан чамбарчас боғлиқдир. Умуман, электротехниканинг ютуқларидан халқ хўжалигининг барча соҳаларида фойдаланилади. Айниқса, халқ хўжалигини механизациялаш ва автоматлаштириш соҳаларида эришилган ютуқлагни электрлаштиришсиз тасаввур қилиб бўлмади. Шунинг учун электротехниканинг ва унинг соҳаси бўлмиш электроэнергетиканинг ўсиш суръатлари халқ хўжалигининг электр энергиясига бўлган талабидан доимо устун бўлиши керак.

Электротехника ва электроэнергетика соҳасидаги тадқиқотларимизнинг самараси ғароқ яқка генераторларнинг қуввати тобора ортмоқда. Ҳозирги вақтда қуввати 500, 640 МВт бўлган гидрогенераторлар, қуввати 800, 1200 МВт бўлган турбогенераторлар ва қуввати 1000 МВт бўлган реакторларни ишлаб чиқариш тўла ўзлаштирилган. Бундай катта қувватли электр энергиясини узатиш учун 500, 750, 1150 кВ кучланишли ўзгарувчан ток узатиш линиялари ишлаб турибди. Нагижада трансформаторларни 3 — 5 миллион вольт кучланиш билан текшириш имконияти яратилди.

Ҳозирги даврда ишлаб чиқаришни бошқариш системасини автоматлаштириш, асосан, электротехник ва ярим ўтказгичли ҳамда микропроцессорли асбоблардан фойдаланиш билан ҳал этилмоқда. Шунинг учун бўлажак инженерлар халқ хўжалигининг турли соҳаларидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этишлари учун ихтисослиги электрик бўлиш бўлмаслигидан қатъи назар етарли даражада электротехник билимга ва тайёргарликка эга бўлишлари керак.